

André Jansen

De definitieve regel der minderbroeders

800 jaar geleden

De geschiedenis van de Regel der minderbroeders is complex. Eerst was er een korte regel, waarmee Franciscus met enkele broeders naar Rome trok en die door paus Innocentius III werd goedgekeurd (Test 14-23). In hun dagelijks leven kwamen de broeders in situaties terecht waar dit korte regeltje geen antwoord op gaf.

Ieder jaar kwamen de broeders rond Pinksteren bij elkaar, bespraken deze situaties, zochten antwoorden vanuit hun eerste inspiratie en legden die antwoorden weer vast in deze regel. Zo groeide de regel tot het jaar 1221 (1223?). Het is van belang te onderstrepen dat die regel een groeidocument is en dus ook als zodanig gelezen en geïnterpreteerd moet worden. Dit document, zonder pauselijke bul, noemen we de voorlopige redactie van de regel, afgekort 1 RegMB. Na een tijd ontstond de nood aan een definitieve redactie en ook aan een definitieve goedkeuring met pauselijke bul. Franciscus zet zich in de zomer van 1223 te Fonte Colombo aan het werk om zulk een definitieve redactie te schrijven. Met het resultaat gaat hij naar Rome om deze regel te laten goedkeuren met pauselijke bul. Dat gebeurt dan ook op 29 november 1223, dus 800 jaar geleden.

waarom?

De eerste vraag is natuurlijk: wat moeten we denken bij deze nood? Is de voorlopige redactie te lang? De regel van Benedictus is nog langer. Misschien speelde hier dat de broeders aanvankelijk altijd een exemplaar van de regel bij zich hadden om zich te kunnen legitimeren en zich te onderscheiden van ketterse bewegingen. Een lange regel was niet praktisch en vooral duur. En een pauselijke bul was hierbij een zeer sterk argument. Waarschijnlijk besepte men stilaan ook dat voortdurend de regel aanpassen en laten groeien uiteindelijk geen optie was.

De vergelijking van de twee redacties kan ons ook wat leren. Bonaventura spreekt over een samenvatting in de lijn van Celano, die spreekt over een visioen van kruimels die tot een hostie samenkomen (2 Cel 209). Nochtans in de definitieve versie zitten verschuivingen, veranderingen en weglatingen, die onder het woord 'samenvatting' niet zijn te vangen. Hugo van Digne zegt in zijn regelcommentaar, dat veel zaken juridisch scherper zijn geformuleerd. (*Expositio Regulae* 32 VA) Voor bepaalde zaken is dat zeker waar, maar op bepaalde punten valt de juridische scherpheid nogal tegen. Er is duidelijk meer aan de hand dan alleen maar 'samenvatting' en 'scherpere juridische formuleringen'. Wat zeker waar is, is dat de orde in een nieuwe situatie was terechtgekomen en dat de voorlopige redactie, die ontstaan was binnen een lokale gemeenschap, niet meer voldeed voor een wereldorde. Ook kerkrechtelijk was er hier en daar wat veranderd. En ook de bevestiging met een pauselijke bul geeft de orde haar plaats in de wereldkerk.

een 'onmogelijke' opgave

Franciscus stond te Fonte Colombo voor een onmogelijke opgave. De voorlopige redactie is een groeidocument. De 'geest' zit nu juist verscholen in de groei, omdat in de groei de dynamiek

zich toont die werkzaam is, vooral in de concrete antwoorden die men telkens weer zoekt op concrete vragen. Daar openbaart zich de 'spirit' van de beweging. Hoe kan Franciscus die bewaren in een kort document? Concreteheid dreigt verloren te gaan in abstracte formuleringen. De dynamiek dreigt verloren te gaan in juridische formuleringen. Franciscus balanceert duidelijk tussen 'geest' en 'wetten'. Alleen geest zonder afspraken en wetten leidt tot chaos en willekeur. Alleen wetten kunnen gemakkelijk als letter de geest doden (Wijs 7). Daar ligt volgens ons de reden waarom Franciscus zijn Testament geschreven heeft als 'herinnering, aansporing en waarschuwing'. Op die wijze horen Regel en Testament bij elkaar en is het zeer begrijpelijk dat Franciscus wilde dat beide altijd samen werden voorgelezen.

Daar komt dan nog bij dat Franciscus een creatief intuïtief denker was en wel niet de geschikte persoon om zo'n taak op zich te nemen, die vooral systematisch denken veronderstelt. Ook begon de orde hem te ontsnappen. Het is niet toevallig dat hij rond die periode het praktisch bestuur aan broeder Elia overliet. Vandaar wellicht zoveel negatieve formules in de regel. Hij heeft veel aandacht voor de 'paaltjes' zoals ook in het tweede deel van zijn Testament, waardoor het doel van de weg minder in het licht staat.

Ook heeft hij wellicht een 'gevecht' met de pauselijke curie moeten voeren, wat de eenheid van de Regel niet ten goede komt. Wat moest die curie met een regel die in de 'ik-persoon' is geschreven? Wat moest de curie met het vage en dubbelzinnige woord 'broederschap'? Een onbekend woord in het kerkelijk recht. En bovendien een typisch woord voor ketterse bewegingen. Franciscus blijft 'ik' gebruiken. Hij blijft ook hardnekkig 'broederschap' gebruiken. Interessant voor ons is dat, waar 'deze broederschap' staat, de tekst zeker van Franciscus is en waar 'deze orde' staat, de tekst van de curie is, bijvoorbeeld in 2 RegMB 7,2. Misschien heeft de curie haar minachting laten blijken door als inleiding de meest banale formule te gebruiken die ze ter beschikking had, terwijl het toch om een plechtig document gaat bestemd voor een wereldorde. Of heeft Franciscus dat zo gewild?

de twee versies naast elkaar

De eerdere redactie van de regel is niet opgebouwd volgens de drie geloften. De opbouw van 1 RegMB kun je goed laten zien vanuit vier (sociologische) vragen. David Flood spreekt hier van de 'vier statuten'.

1. Uittreden uit de 'maatschappij' (en de groep waarin je thuis hoorde) en 'intreden' in een nieuwe 'groep', met alle verder vragen daarrond: de plaats van die nieuwe groep in de Kerk, de motivatie om uit te treden en in te treden, voorwaarden, overgangsrituelen, kenmerken van de nieuwe gemeenschap, enzovoort (1 RegMB 1 – 3). Men kan dit het kerkelijk statuut noemen.
2. Een omschrijving van de onderlinge relaties binnen de nieuwe gemeenschap. Eerst en vooral, die nieuwe gemeenschap is een 'fraternitas', een broederschap. Hoe zijn dan de onderlinge verhoudingen: gezag, controle (in het bijzonder omgaan met het kwade), onderlinge solidariteit, enzovoort. Historisch gezien is die concrete invulling later ontstaan, toen de groep groter werd. Zo is het duidelijk dat de hoofdstukken 4 – 6 van 1 RegMB later als een afzonderlijk document zijn ingevoegd. Men kan dit het broederschapsstatuut noemen.
3. Dan is er het zoeken naar een nieuwe sociaal-economische verhouding tot de maatschappij die ze verlaten hebben; dit is zich opnieuw situeren in die maatschappij wat betreft inkomen, arbeid, wonen, relaties met de mensen, enzovoort (1 RegMB 6-10;11?;12?). Men kan dit het sociaal statuut noemen.
4. Ten slotte de zending in die maatschappij vanuit hun nieuwe sociologische plek (1 RegMB 14-17). Men kan dit het zendingsstatuut noemen.

Tegen deze achtergrond willen we de twee regels naast elkaar leggen. De definitieve Regel heeft helemaal niet die heldere opbouw. Veel loopt door elkaar. Bovendien veronderstelt de Regel bepaalde gebruiken zonder ze te omschrijven of te regelen. Bijvoorbeeld: wie benoemt de provinciale minister? Wat zijn custoden (duidelijk niet meer hetzelfde als gardiaan) en wie benoemt ze? Wat is hun taak? Wat is een provincie? Wat is een custodie?

We kunnen uiteraard hier niet heel de Regel bespreken en naast de voorlopige regel leggen. We beperken ons tot voorbeelden.

1^e hoofdstuk (van de definitieve Regel)

In de voorlopige redactie staat: ‘de leer en de voetstappen van onze Heer Jezus Christus volgen, die zegt, ...’ Zo spitst die redactie de aandacht onmiddellijk toe naar de drie stichtende evangelieteksten, die de Heer aan de drie broeders getoond heeft (Test 14). Dit dan in de context van ‘volgen’. In de definitieve Regel nu staat ‘het heilige evangelie van de Heer Jezus Christus onderhouden’. Dit is juridisch zeker niet helder. In 1 RegMB wordt goed de richting aangegeven van een interpretatie. Maar hier? Broeders die die eerste redactie niet meer kenden, kwamen in gewetensnood, zeker als ze juridisch dachten. Wat is ‘onderhouden’? En heel het evangelie! Onder geloften! Paus Gregorius heeft daarom uitdrukkelijk bepaald dat ‘het evangelie onderhouden’ als zodanig niet valt onder de inhoud van de professie, maar wel de geboden en raden die uitdrukkelijk in de Regel vermeld worden (*Quo elongati* 1230; MinM, blz. 75).

2^e hoofdstuk

Dit hoofdstuk en ook het eerste gedeelte van het volgende hoofdstuk gaat over het kerkelijk statuut.

v. 1-11. Deze verzen zijn duidelijk scherper geformuleerd dan in de voorlopige redactie. Alleen de provinciale minister neemt kandidaten aan. Ook is er een scherpere screening van het geloof van de kandidaat. ‘Geen vrouw hebben’ is wellicht een toevoeging van de curie.

v. 5-6. Deze verzen zijn milder dan in 1 RegMB. ‘Alles verkopen wat je bezit’ gaat uit van privébezit. Maar veel mensen in die tijd leefden nog in een toestand van gemeenschappelijk bezit, bijvoorbeeld een boerderij. Duidelijk is dat bij broeder de Eenvoudige uit Nottiano. Die wilde minderbroeder worden en moest dus alles verkopen wat hij bezat. Maar persoonlijk bezat hij niets. Hij vond dan de volgende oplossing. Hij had volgens hem lang genoeg op de boerderij gewerkt om te zeggen dat die os van hem was. Heel de familie verzette zich, want ze hadden die os nodig om te ploegen. Daarom mocht broeder de Eenvoudige binnentreden zonder iets te verkopen. Wellicht speelde hier ook het feit dat jonge mensen, die (nog) geen bezit hadden, wilden intreden. Maar hoe was het dan geregeld met de toekomstige erfenis?

v. 10. ‘Tenzij de overste anders besluit’. Hier duidelijk een aanduiding dat Franciscus zich bewust was, dat de broederschap over heel de toenmalige wereld was verspreid. Hier was soepelheid vereist.

3^e hoofdstuk

In dit hoofdstuk staan duidelijk twee delen: inbedding in de Kerk en zending in de wereld. Misschien zag Franciscus een band tussen beide ‘statuten’, maar hij zegt er niets over en het tweede deel begint zonder enige overgang.

v. 1. De Regel maakt duidelijk onderscheid tussen geestelijken en leken. In 1 RegMB staat gewoon ‘alle broeders’.

v. 2-4. ‘Omdat ze breviers (zullen) mogen hebben’. Deze zin weerspiegelt de toenmalige situatie van de orde. De eerste beslissing is: ze mogen breviers hebben, wellicht om een praktische reden. De officies verschilden toen van streek tot streek en vaak van stad tot stad. Het was dan ook niet mogelijk alle nodige boeken te hebben, zeker niet in kleine gemeenschappen en nog minder onderweg. Trouwens, aanvankelijk gingen ze gewoon het officie volgen in de kerk waar

ze op dat ogenblik waren. De nood aan één boek drong zich op en daarom ook de nood aan één officie. Bovendien wordt zo de eenheid van de orde bevestigd. De toestemming zelf staat in de toekomstige tijd (poterunt: zullen mogen). Iedereen een brevier was toen nog een toekomstproject. Er moest nog veel gekopieerd worden. Het éne officie is dan het officie van de pauselijke curie, behalve het psalterium romanum dat de curie gebruikte. Elders gebruikte men het psalterium gallicanum (de Vulgaat), waarmee de broeders uiteraard meer vertrouwd waren.

v. 10. Hier begint al het zendingstatuut, tenminste de waarschuwing (vgl. RegMB 17,9-14). Een globale visie op de zending ontbreekt, alleen hier de waarschuwing, die bovendien voorop staat. Nadien pas: 'vrede aan dit huis' en 'mogen eten wat hun aangeboden wordt'. Om het eigene van de zending te verstaan moet je zeker terug naar het zendingstatuut uit de voorlopige redactie.

4e hoofdstuk

Hier krijgt één aspect van het sociaal statuut volle aandacht, 'geen geld aannemen'. Het is heel scherp juridisch geformuleerd: zelfs geen tussenpersoon! Ook is het strenger, zelfs niet in duidelijke nood van zieke broeders (1 RegMB 8,3). Hier heeft men een nieuwe oplossing, het statuut van geestelijke vrienden. Iets wat later aanleiding geeft tot vele twisten en pauselijke tussenkomsten.

5^e hoofdstuk

Dit hoofdstuk gaat over arbeid, maar de arbeid heeft niet meer de maatschappelijke functie van inkomen verwerven om te leven. Blijkbaar is bedelen de gewone bron van inkomsten geworden, terwijl in 1 RegMB 7,8 na de passage over arbeid staat: 'En als het nodig is, mogen zij om aalmoezen gaan zoals andere armen.' Arbeid is in de definitieve Regel herleid tot het ascetische aspect. Dat is trouwens ook al merkbaar in de voorlopige redactie (1 RegMB 7,10-12).

6^e hoofdstuk

Hier komt het aspect van 'wonen' zeer uitvoerig aan bod en leidt tot een emotionele verheerlijking van de armoede. Wat hier verder opvalt is dat het beeld van 'pelgrim en vreemdeling' hier een grote rol speelt en dat het aspect van gastvrijheid en de band tussen wonen en gastvrijheid zoals in de voorlopige redactie hier niet meer aanwezig is (1 RegMB 7,14).

7^e hoofdstuk

Hier dit aspect van het broederschapstatuut: hoe omgaan met het kwade in de gemeenschap? (Vgl. 1 RegMB 5)

8^e hoofdstuk

Dit hoofdstuk kan men lezen als een verdere beschrijving van het broederschapstatuut, hier eerst en vooral over de functie van de generale minister en de keuze in een keuzekapittel. Dat is uiteraard heel nieuw. De vrijheid die de generale minister krijgt om al of niet een kapittel samen te roepen, zal de orde nog zuur opbreken. Broeder Elia roept helemaal geen kapittel samen en hoeft zich dus niet te verantwoorden, wat de broeders leidt tot een demarche naar de paus, die moeilijk anders kon dan broeder Elia ontheffen van zijn ambt. Ook nieuw is dat de provinciale minister *in dat zelfde jaar* een provinciaal kapittel kan bijeen roepen. Maar wat als de generale minister geen kapittel samen roept?

9e hoofdstuk

In dit hoofdstuk staat één element uit het zendingsstatuut, namelijk de predikanten, van wie de functie en de benoeming nauwkeurig zijn omschreven. Maar niets over de lofprijzing en de aansporing die alle broeders mogen houden (1 RegMB 18;1-2 en 1 RegMB 21).

10e hoofdstuk

Dit hoofdstuk is een mengeling.

v. 1-6. Deze verzen verwijzen weer naar het oorspronkelijk broederschapsstatuut (1 RegMB 5-6), alleen is er geen sprake meer van de taak van de onderdanen om ook de daden van hun minister en dienaar redelijk en zorgvuldig te bekijken.

v. 7-12. Deze vermaningen vinden we terug in het zendingsstatuut, maar hier toegespitst naar de predikanten. De verzen 10-12 doen dan weer denken aan 1 RegMB 22, waarschijnlijk een testament dat Franciscus naliet aan zijn broeders, voordat hij vertrok naar het Midden-Oosten.

11^e hoofdstuk

Dit hoofdstuk kan dan weer zijn plek hebben binnen het zendingsstatuut, maar hier wordt niet gezegd wat positief wel de taak is van broeders die eventueel de pastorale zorg hebben voor de zusters. Heel het hoofdstuk hoort thuis binnen de waarschuwingen om tijdens hun ‘gaan door de wereld’ geen achterdocht te wekken. Ook nieuw en bijzonder is geen ‘peter’ mogen zijn. Dat sluit aan bij ‘geen achterdocht wekken’. Peterschap leidde tot een vertrouwelijke relatie met de familie en dat kon achterdocht wekken.

12^e hoofdstuk

v.1-2. Weer een element uit het zendingsstatuut, namelijk gaan naar Saracenen en andere ongelovigen. Maar heel dit bijzonder originele hoofdstuk 16 uit de eerste redactie is herleid tot ‘toestemming vragen’. Helemaal niets meer over de ‘methode’, hoe ze daar aanwezig kunnen zijn. Misschien was het te origineel, zodat de curie dat helemaal niet verstond, gevangen nog in het schema van bekering en kruistocht.

13^e hoofdstuk

Dit hoort dan weer thuis in het kerkelijk statuut.

enkele nabeschouwingen

‘Geslaagd’ kun je de verkorting of samenvatting toch niet noemen en juridisch helder is het ook niet altijd. Wel valt de bekommernis op om bepaalde zaken juridisch goed te regelen, maar soms ten nadele van ‘inhoud’ en ‘geest’, zeker wat betreft de ‘zending’. Ook de band tussen ‘zending’ en de ‘sociaal economische verhoudingen’ is losser geworden. De ‘minoritas’ via onder andere werken en wonen als verkondiging van de vrede is zeker niet duidelijk en scherp aanwezig.

Het document verraadt dat het geschreven is tegen de achtergrond van de toenmalige evolutie van de orde, die blijkbaar als ‘normaal’ wordt beschouwd (aalmoezen, inkomen, wonen, werk, predicatie, statuut provinciale ministers, custoden, kapittels, ...). Op veel plaatsen wordt de bestaande toestand dan ook als gekend verondersteld, bijvoorbeeld de aanduiding van de provinciale ministers. Dat maakt de regel niet gemakkelijk leesbaar voor volgende generaties, die die achtergrond niet meer hebben. Voor de interpretatie moet je echt terug naar de eerdere geschiedenis van de orde, op de eerste plaats naar de voorlopige redactie.

Nu en dan heb je de indruk dat Franciscus niet goed raad weet met de feitelijke evolutie, vooral die van een nomadische groep die meer en meer sedentair wordt. Soms is het geschreven vanuit de sedentaire situatie, soms vanuit de nomadische. Dat geldt zowel voor de derde als de vierde

sociologische vraag. Soms is er ook te veel aandacht voor concrete situaties (vrouwen, monialen, ‘peter’), zaken die eerder thuis horen in ‘statuten’? Of algemeen kerkelijk recht, bijvoorbeeld geen peter?

Als je deze redactie vergelijkt met de eerdere redactie, valt het op dat Franciscus de vier domeinen eerder aanraakt dan omschrijft en vooral dat hij onmiddellijk denkt aan de problemen ‘ad hoc’ die zich op dat domein op dat ogenblik voordoen, bijvoorbeeld ‘geld’ (de derde vraag), ‘juridische omkadering’ voor het gaan onder ongelovigen (vierde vraag), ‘luiheid’ bij arbeid (derde vraag), ‘omgaan met kwaad’ (in de broederschap: de tweede vraag; in de maatschappij: vierde vraag, namelijk de vrede verkondigen).

Globaal mag je zeggen dat de definitieve Regel nogal intuïtief is geschreven. Hij is weinig systematisch opgebouwd en balanceert tussen juridische regelingen en flarden spiritualiteit, tussen de nomadische situatie en de sedentaire situatie, tussen het literair genre ‘regel’ en het literair genre ‘vermaningen’. Alleen al het veelvuldig gebruik van het woord ‘ik’ en de rechtstreekse aanspreking, zoiets hoort toch niet thuis in een regel maar wel bij vermaningen en waarschuwingen. Uit deze opmerkingen mag men wel besluiten dat de curie minder invloed gehad heeft dan vaak wordt beweerd.

Je kunt je verder afvragen: wat kan een regel eigenlijk? Overvragen wij niet de Regel? Hier sluiten we weer enigszins aan bij de beginopmerking van de ‘onmogelijke’ opgave. Zal iedere regel niet schipperen tussen juridisme en ‘geest’? En vooral, omdat een regel voor een grote groep en voor een zeer lange periode is geschreven, dreigt hij altijd ahistorisch te worden, waardoor de neiging ontstaat van spiritualisering los van de sociaal-historische verankering. Om dezelfde reden bestaat de neiging om hem juridisch te lezen. Dat is in de geschiedenis ook gebeurd. De bul van Clemens V *Exivi de paradiso* (6 mei 1312) wilde de graad van verplichting van ieder afzonderlijk voorschrift van de Regel bepalen. De toenmalige generaal, Gonzalvus van Balboa, verspreidde de bul met de officiële mededeling dat de Regel 27 zware voorschriften bevat, 12 vermaningen tot het goede, 6 aansporingen om het kwaad te vermijden en 12 voorwaarden om novicen aan te nemen. Trienekens, in de lijn van de bul van paus Clemens V, vermeldt in zijn beroemde of beruchte regeltiteling dat men 27 verschillende doodzonden kan bedrijven tegen de Regel. Toen onze medebroeder Luciaan Ceysens indertijd tijdens zijn noviciaat die uitleg kreeg, ontlokte dat hem deze verzuchting: ‘Ik ben ingetreden omdat ik dacht dat ik zo gemakkelijker in de hemel zou komen, maar nu constateer ik, dat ik nog 27 kansen meer heb om naar de hel te moeten.’

Het is maar al te begrijpelijk dat men later de voorlopige regelredactie in de aandacht heeft geplaatst om de ‘intentio’ of bedoeling van Franciscus (en de eerste broeders!) te achterhalen. Het historisch onderzoek van de laatste halve eeuw heeft dit bevestigd. Dit alles leidt tot een belangrijk besluit: wie de betekenis van de Regel wil achterhalen moet de voorlopige regel lezen en wel als groei-document. Pas dan komt men op het spoor van de oorspronkelijke ‘spirit’ van de beweging en hoe ze die spirit gestalte heeft gegeven in een zeer bepaalde historische situatie. Datzelfde is de opdracht weer van iedere nieuwe generatie minderbroeders.

Literatuur

Flood David Ethelbert, *Die Regula non bullata der Minderbrüder*, Dietrich-Coelde-Verlag, Werl 1967.

Flood D., Van Dijk W., Matura T., *La naissance d'un charisme. Une lecture de la première Règle de saint François*, Présence de saint François nr. 24, Ed. Franciscaines, Parijs 1973.

Accrocca Felice, Ciceri Antonio, *Francesco e i suoi frati. La Regola non bollata: una regola in cammino*, Ed. Bibl. Francescana, Milaan, 1998.

Martinelli Paolo (ed.), *La grazia delle origini. Studi in occasione dell' VIII centenario dell' approvazione della prima regola di san Francesco d'Assisi (1209-2009)*, Bologna 2009.

A.A. "François d'Assise, aujourd'hui". *Colloque international 8e centenaire de l'Ordre Franciscain 1209-2009, Paris 2-4 octobre 2009*, Ed. franciscaines, Parijs, 2010 (uitgegeven door het organisatiecomité).

Sigismund Verhey, *Naar het land van de levenden*, Nijmegen 2007.

ANDRÉ JANSEN OFM,

Sint-Bavostraat 6, B-2610 Wilrijk, België, is lid van de redactie van Franciscaans Leven.

E-mail: ajansen142@gmail.com.